

Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda “Türk Kimdir” Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924)^a

Hidayet KARA¹, Bahattin ÇATMA^{2,b}

¹ Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğrt. Böl., Muş-Türkiye

² Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü., Muş-Türkiye

Başvuru tarihi: 15 Mart 2017

Düzeltilme tarihi: 13 Haziran 2017

Kabul tarihi: 19 Haziran 2017

Öz

Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan ulusçuluk akımı, çok uluslu devletleri derinden sarsmıştır. Osmanlı Devleti de bu siyasal durumdan en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. Osmanlı tebaası içerisinde ulusal kimliklerin inşası ilk olarak gayrimüslimler arasında başlamıştır. Her ne kadar Tanzimat devri Osmanlı aydınları gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı politikaları karşısında, bütün tebaayı bir arada tutmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışmış olsalar da başarılı olamamışlardır. Gayrimüslim tebaanın bir bir Osmanlı Devleti'nden ayrılması, Osmanlı bürokrasisini ve aydınlarını yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda ilk etapta edebi alanda başlayan kültürel Türkçülük ve Türk kimliğine yapılan vurgu, zamanla siyasi alana da taşınmıştır. Bu sınırlı çalışmada siyasi Türkçülüğün inşası ve 1924 yılında gerçekleştirilen Türk Ocakları Birinci Kurultayında ‘Türk kimdir?’ ile ilgili tartışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Milliyet, Milliyetçilik, Türk, Türkçülük, Türk kimdir, 1924 Kurultayı

^a Bu çalışma, 07-09 Mayıs 2012 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Bir Fikir Hareketinin Yüz Yılı: Türk Ocakları Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

^b Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bölümü, 49250, Muş /Türkiye.
e-posta: h.kara36@hotmail.com

The Discussion about “Who is Turkish” in the Formation of Modern Turkish Identity and 1924 Assembly of Turkish Nationalist Club

Abstract

The trend of nationalism that emerged after the French Revolution has deeply shaken multinational states. The Ottoman State was one of the most affected states in this political situation. The construction of national identities within the Ottoman subjects first began among the non-Muslims. Although, Ottoman intellectuals of the Tanzimat era tried to develop policies aimed at keeping all the subjects together against the separatist politics of non-Muslim subjects, they could not succeed. The separation of a non-Muslim subject from an Ottoman State one by one has pushed the Ottoman bureaucracy and intellectuals into new quests. In this context, the cultural Turkishism and Turkish identity that initially started in the literary field was moved to the political arena.

Keywords

Mathematics Teaching, Probability, Views of Middle School Mathematics Teachers, Difficulty

1. GİRİŞ

Latince “idem” kelimesinden türeyen kimlik kavramı, yirminci yüzyılın ortalarında kullanılmaya başladığı andan itibaren sosyal bilimlere meşgul eden bir kavram olmuştur. Kavram genel olarak bireyin ya da bir grubun kendini, diğerlerinden ayırmanın farkındalığı olarak tarif edilmiştir.¹ Türkçedeki kimlik ise, kim, yani bir mensubiyete ait olmayı sorgulayan “kimlerden” sorusundan türemiştir.² Bu açıdan kimlik ötekinin inşası ile var olmuştur. Kimlik kavramı tarihsel olarak modern dönemin uluslaşma süreci ile doğrudan alakalıdır. Çünkü uluslaşma, kendisini ulus olarak tanımlayan halk topluluklarının kendilerini diğerlerinden ayırmak için koydukları sınırların özelliklerini de ifade eder. Ancak bu toplumlarda modern dönem öncesi kimlik/aidiyet bağlarının olmadığı anlamına gelmez. Şüphesiz modern kimliğin kaynağı olan Fransız devrimi öncesinde de toplumlar kendilerini öteki olarak gördüklerinden ayırmışlardır. Bu öteki; Hristiyanlar için putperest olarak gördükleri topluluklar, Müslümanlar için ise son Peygambere inanmayan topluluklar olarak görülebilir. Din üzerinden gelişmiş olan “kimlik” insanları bireysel ve toplumsal olarak biçimlendirdiği gibi, onların dünyayı okuma biçimlerini de –Müslümanlar için dünya, Darü'l İslam, Darü'l Sulh, Darü'l Harp şeklinde ayrılır- şekillendirmiştir.³

19. yüzyılda ortaya çıkan siyasi kimlikler modern kimlikler olarak kabul edilir. Bu anlamda modern kimlik ve milliyetçilik aslında Avrupa’da yaşanan bir dizi değişim ile birlikte “icat” edilmiştir⁴ Karpat’ın ifadesi ile bu “siyasi-millî kimliğin tarihte bir benzeri

yoktur.”⁵ Devrim sonrası dünyayı şekillendiren ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda birçok alt-üst oluşa sebep olan modern kimlik etnik yapı ve ulusun kültürü ile sıkı sıkıya bağlıdır. Siyasi kimlik meselesinin ulus-millet ile var olduğunu kabul edersek, milletlerin kendisini tanımlamada milliyetçilik ideolojisinin önemi ortaya çıkar. Ancak unutulmaması gereken bir durum da Millet kavramının hemen her milletin siyasi lügatinde öteden beri var olmasına rağmen, milliyetçilik ideolojisinin modern dünyanın bir ürünü olmasıdır.⁶ Millet ve milliyetçilik kavramları ile ilgili birçok tanım yapılmış olmasına rağmen, söz konusu bu kavramların ele alınışında bazı zorluklar vardır. Çünkü milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacılar, milliyetçiliğin her toplumda farklı bir süreç izlemesinden dolayı bu kavramın tanımlanmasının mümkün olmayacağını belirtmişlerdir.⁷ Milliyetçilik ideoloji olarak doğrudan konumuz olmadığı için bu konu üzerinde durmayacağız. Bizim için önemli olan milliyetçiliğin, bir ulusun kimliğinin şekillenmesindeki etkisidir.

Osmanlı Devlet’inde de millet kavramı kullanılmış olmakla birlikte, klasik dönemde kavram daha çok dini yapıları (İslam Milleti, Katolik Milleti, Ermeni Milleti gibi) tanımlamıştır.⁸ Ancak 1908 sonrasında Osmanlı aydınları tarafından da seküler anlamda bir etnik yapıyı tarif etmek amacıyla kullanılmıştır.⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarını tahkim ettiği 1913 yılından itibaren yaygınlık kazanıp, hızlanmıştır. Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında milli kimlik ve milli bilinç bir devlet politikası olarak kökleştirilmiştir.¹⁰ Büyük bir coğrafyaya yayılmış, çok dinli, çok dilli Osmanlı Devleti’nde, modern siyasal kimliklerin oluşumu ilk Gayrimüslim toplumlar arasında başlamıştır. Müslümanlara nazaran Batı ile daha sıkı ilişkiler geliştiren Balkan ulusları, Batıda meydana gelen büyük dönüşümlerden etkilenmişlerdir. Ayrıca, on sekizinci yüzyılın sonu itibarıyla Fransa’nın Osmanlı’ya karşı takınmış olduğu tutum söz konusu Balkan uluslarının milli uyanış sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim unsurlar arasında milli kimliklerin oluşumu her ne kadar Fransız ihtilali ile başlamış ve usul ve esasta Batı ile benzerlik gösterse de devletin Müslüman tebaası için kimlik değişimi süreci batı ile oldukça farklı olmuştur. Osmanlı ve dolayısıyla günümüz Türkiye toplumu esas alındığında modern kimliğin inşasında devletin başat bir rol oynadığını söylemek mümkündür.¹²

2. MİLLİYET MESELESİ VE TÜRK KİMLİĞİ

Fransız Devrimi sonrasında milli kimliklerin inşası ve ulus devletlerin kurulma sürecinin en çok etkilediği devletlerden biri kuşkusuz Osmanlı Devleti olmuştur. Özellikle ticaretle zenginleşen, batı ile yakın ilişki içerisinde olan gayrimüslim burjuvazi, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi batının büyük güçlerinden almış oldukları siyasi ve askeri destekle ulus kimliklerini inşaaya başlamışlardır.¹³ Millet kavramı, azınlıkların etnik isyanlarla Osmanlı Devlet’inden bağımsızlıklarını kazandıkları ve devletin topraklarını ele geçirdikleri bir devirde, Osmanlı aydın kesiminin zihnini meşgul etmiştir. Bu meşguliyetin Müslüman unsur arasında hele de Türkler arasında bütünlüklü bir milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini söylemek mümkün değildir. Her ne kadar bütünlüklü bir milliyetçilik söz konusu olmasa da bir ön hazırlık olması bakımından özellikle tarih ve dil hususunda ortaya konulan çalışmalarla belirli teşebbüslerin olduğu da bir gerçektir. Dilin sadeleşmesine ilişkin ileri sürülen düşünceler, Türklerin Osmanlı öncesi

dönemlerine ilişkin yapılan çalışmalar bir anlamda Türk kimliğinin oluşmasının ön hazırlığı mahiyetindedir.¹⁴

Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Türk kimliğine dair ilk çalışmaların Avrupa’da meydana geldiğini yazmıştır. Yazar, bahsi geçen eserinde ilk evrede Türk el zanaatlarına yönelik bir merakın uyandığını belirtmiştir. İkinci aşamada ise özellikle Macaristan ve Danimarka başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde oluşturulan Türkoloji masalarıyla eski Türk ve Moğol tarihine dair araştırmaların yapıldığından bahsetmiştir. Daha sonra Sultan Abdülaziz’in döneminin sonları ve Sultan II. Abdülhamid devrinin başlarında İstanbul’da fikri anlamda Türklüğe dair büyük bir hareketlilik başladığını ifade etmiştir.¹⁵ Yusuf Akçura, Türk kimliğinin oluşumunda hem fikrî âmillerin ve hem de maddî âmillerin tesiri olduğunu söyler. Bu iki önemli unsurun etkisiyle Türklük bilincinin ve milli hissin doğmuş olduğunu belirtir.¹⁶

Osmanlı aydınları arasında milliyet meselesi ilk etapta edebi alanda kendi göstermiştir. Şinasi ve Ziya Paşa gibi edebi kişilikleri ile ön planda olan şahsiyetler dil ve edebiyat üzerinden Türk kimliğinden bahsetmişlerdir. Özellikle Ziya Paşa, Osmanlı ile Türk tabirini aynı anlamda kullanmıştır. Yeni Osmanlılardan Ali Suâvi’de Türk kelimesini ırk anlamında ilk kullananlardandır. 1869 yılında Paris’te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde *Türk* başlığı ile bir makale yayınlamıştır. Makalesinde Avrupa’da bir ırkın kabiliyeti meselesinin tartışıldığını, Türklerin zihni melekeleri gelişmemiş kaba bir kahraman olarak tasvir edildiğini belirttiikten sonra, bu düşünceye karşı Türklerin nasıl köklü bir kavim olduklarını ve kurdukları devletlerle medeniyete kattıklarına dair düşüncelerini aynı gazetede kaleme almıştır.¹⁷ Ancak Yeni Osmanlılar içinde Ali Suâvi gibi *‘Türklük’* meselesini doğrudan ırk üzerinden ele alıp tartışan olmadığı gibi bu durumdan özellikle kaçınmışlardır.¹⁸ Bu kaçınma durumu ile birlikte, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi Osmanlı aydınları devletin kurtarılmasında lokomotif olarak Müslümanları görüyorlardı. Batı’nın parçalayıcı politikaları karşısında Müslüman tebaanın bilinçlenmesi ve ayağa kalkması gerektiği inancındaydılar. Bu durum Şerif Mardin’in deyişiyle; *“çağdaş milliyetçiliğin yalnız Osmanlı İmparatorluğunda değil hemen hemen gözüktüğü her yerde çıkardığı bir davranış türüydü.”*¹⁹

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başında kültürel Türkçülük anlamında çalışmalar hızlandı. Bu dönemde hem bir Encümen-i Daniş kurulmuş (1851) hem de bir Darü’l Fünun (1900) açılmıştır. Osmanlı Darü’l Fünun’unda tarih müderrisi olan Ahmet Vefik Paşa *“Şecere-i Türkî”* adlı eseri şark Türkçesinden İstanbul Türkçesine tercüme etmiştir. Bunun haricinde *Lehce-i Osmanî* adıyla bir sözlük oluşturmuştur. Böylece Ahmet Vefik Paşa Türkçülüğe ilişkin ilk eserleri kaleme alırken, Şıpkı kahramanı askeri okullar nazırı Süleyman Paşa yazmış olduğu Tarih-i Âlem’de Türk tarihini Hiung’nulara dayandırmış ve Türklerin dünyanın en eski milletlerinden biri olduğunu ileri sürmüştür. Süleyman Paşa gerek bu eseri ve gerekse yazmış olduğu *İlm-i Sarf-ı Türkî* (Türkçe Dilbilgisi) eseriyle, Türk kimliğinin oluşumuna önemli bir katkı sunmuştur.²⁰ 1880’lerde lengüistik (dilbilimi) Türkçülük halini almıştır. Her ne kadar siyasi bakımdan muhafazakâr bir gazete olsa da *İkdam* gazetesinin *“Türk Gazetesidir”* başlığı ile çıkması, kültürel Türkçülüğün gelişmesine katkı sunmuştur.²¹ Ziya Gökalp Sultan II. Abdülhamid devri boyunca İstanbul’da Türk düşüncesinin yavaşladığını ancak Rus hakimiyetindeki Türk illerinde yetişen Fethali Ahundzade ve Gaspıralı İsmail

aracılığı ile hayat bulduğunu söyler. Sultan II. Abdulhamid devrinden sonra İstanbul'da tekrardan Türkçülüğün uyanmaya başladığını belirtir.²²

Özellikle Tanzimat reformu yıllarında ve daha sonra Türk kimliğinin şekillenmesinde edebiyat önemli bir rol oynamıştır. Ortaya çıkan yeni Türk edebiyatı, Sultan II. Mahmud ile başlayan köklü reformların bir sonucu olarak değişen toplumun, eski değerler üzerinde inkişaf eden yeni kimliğinin ifadesinin bir yolu olmuştur.²³ Namık Kemal'in kaleme aldığı "*Vatan Yahut Silistre*"si (1872), Mehmet Emin Yurdakul'un yazdığı "*Cenge Giderken*" (1897) isimli şiiri gibi eserler halkın ve özellikle gençlerin kimliklerinin oluşumunda önemli bir tesir yaratmış ve vatana bağlılıkları konusunda yeni bir ruh oluşturmuştur. Söz konusu "vatan" kavramı etrafında şekillenen yeni milliyetperver anlayışın edebiyatla olan bağı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Karpat'ın değişimiyle "*Osmanlı toplumun yeni kimliğini kazanmasında edebiyatın can alıcı bir hizmeti olmuştur.*"²⁴ 1908'den sonra ise gerek ilmi sahada yayınlanan dergiler ve gerekse edebi eserler yeni Türk kimliğinin beslediği yerler oldu.²⁵

Edebiyat dışında özellikle basın ve yayın alanında meydana gelen gelişmeler, ekonomik anlamda bir Müslüman burjuvazisinin oluşturulmaya çalışması da Türk kimliğinin oluşum sürecini etkilemiştir.²⁶ *Takvim-i Vekayi* (1831) ile başlayan resmî gazete yayını, İbrahim Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesiyle halka dönük aydınlatıcı bir yol izlemiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi boyunca siyasi birçok konuya sansür uygulanmasına rağmen kültürel anlamda basın ve yayının sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Kültürel alanda yayınlanan birçok yazıda Türk kimliği de konu edinilmiştir.²⁷

Sultan II. Abdülhamid devrinde eğitimin yaygınlaştırılması ile birlikte, Türk milliyetçiliği fikri daha geniş kesimler arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu dönem boyunca gerek devlet politikaları gereği gerekse sivil çabalar fikrin yaygınlaşmasında önemli olmuştur. Kanun-i Esasî'de Türkçenin zorunlu hale getirilmesinin ve 1894 yılında yayımlanan bir genelge ile Türkçenin gayr-i Müslim okullar dâhil tüm okullarda zorunlu hale getirilmesinin uyardığı yankıların Türklerde tersine bir etkiye sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür.²⁸ Her ne kadar bu dönemde İslamcılık siyaseti baskın olarak yürürlükte olsa da Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi okullarda okuyan ve bu okullardan mezun olduktan sonra devlet kademelerinde görev alan yeni Osmanlı eliti, milli kimliğin oluşumu sürecinde büyük katkı sunmuştur.²⁹ Tanzimat devrinde edebi ve kültürel alanda başlayan milliyetçi uyanış Sultan II. Abdülhamid devrinde, başta modern askerî okullarda yetişen öğrenciler arasında olmak üzere, sivil okullarda okuyan öğrenciler arasında da politik bir renge bürünmeye başlamıştır. 1890'lardan itibaren yeni Türk kimliğinin oluşumunda etkili olan kesimler, artık devleti de Türk olarak görmeye başlamışlardır. Ama yeni tanımlanmakta olan "Türk" ne Orta Asya'daki ne de 1830'lar öncesinde ki Türk değildir. Esasında bu "yeni Türk" millileşmiş Osmanlı Müslümanı idi.³⁰ Gerek Osmanlı aydınlarının zihninde ve gerekse cumhuriyetin ilk yıllarındaki tanımlamalarda "Türk kavramı" etnisitelerine bakılmaksızın bütün Müslümanları kapsıyordu.³¹ Esasında Türk kelimesinin bu şekilde kullanımı yeni bir şey değildi. Zira Osmanlı Devleti'nin muktedir olduğu yıllarda, Batı Türk kelimesini aynı Osmanlı aydınları gibi bütün Müslümanları kapsayacak şekilde kullanıyordu. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan farklı

etnisitelere bakılmaksızın onlar için bir Türk devleti idi. Hatta öyle ki Batılılar tarafından Osmanlı Devleti Türk Devleti olarak adlandırılıyordu.³²

Türk kimliğinin tanımlanması üzerine ilk ciddi düşüncelere 19. yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında rastlanır.³³ Yusuf Akçura, Türkler arasında, Türklükle ilgili araştırmaların Rumî 1310-15 senelerinden beri kesintisiz olmamakla birlikte artarak devam ettiğini belirtir. Özellikle İstanbul'da Türklük fikrinin Osmanlı Türkleri arasında iyice yaygınlaştığını ve matbuatta önemli bir yer tutmaya başladığını söyler.³⁴

Tanzimat ve Sultan II. Abdülhamid dönemlerinde bahsi geçen çalışmalar kişilere bağlı olarak kalmış ve II. Meşrutiyet'e kadar, Türk kimliğinin tanımlanması konusunda sarih bir durum ortaya çıkmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında açılmış olan Türk Derneği, Türk kimliği açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.³⁵ Dernek siyasi Türk kimliği açısından yeni bir devrin başlangıcı olmakla birlikte, kültürel Türklüğe hizmet etmeyi nizamnamesinin birinci maddesine belirtmiş ve dördüncü maddede cemiyetin maksadına hizmet etmek isteyenlerin din, dil, ırk farkı gözetmeksizin herkesin üye olabileceği belirtilmiştir.³⁶ Dördüncü madde de görüleceği üzere henüz siyasi anlamda bir Türk kimliği tanımlanmasında ve Türk milliyetçiliğinden en azından resmi bir şekilde söz edilmemiştir. Dolayısıyla kültürel Türkcülüğe yönelen dernek kurucuları, siyaseten Osmanlılık siyasetinin sınırları içerisinde kalmıştır. Türk Derneğinden sonra Türk Ocağı, Türkcü düşünceye sahip Osmanlı aydınlarının bir araya geldiği önemli bir yer olmuştur. Dernekleşme ile birlikte yayın hayatında da önemli işler yapılmıştır. İstanbul'un "Türk Yurdu", Selanik'in "Genç Kalemleri", Manastır'ın "Yeni Fikir'i" Üsküp'ün "Yeni Mekteb'i" ile bazı özel yönleri olmakla birlikte "Tanin", "Sırat-ı Müstakim" "Çığır" ve "Hikmet" gibi neşriyatlar Türkcülük fikrinin ve dolayısıyla Türk kimliğinin alt yapısını oluşturmuştur.³⁷ Özellikle Türk Yurdu Dergisinde yayınlanan makaleler "Türk'e" yüklenen anlamın anlaşılması açısından dikkatle tetkik edilmelidir. Söz konusu dergide yayınlanan makaleler Türk kavramı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Coğrafi yönden bir Türk algısı oluşturulmaya çalışıldığı gibi Türk denince akla neyin geleceği, Türk'ün bir etnisite mi, yoksa sosyo-kültürel anlamda bir üst kimlik mi olduğu tartışılmıştır. Örneğin Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Türk Yurdu'nda yayınlamış olduğu "Türk Alemi" adlı makalelerinde geniş bir coğrafi alanı Türklerin yaşadığı yer olarak belirtmiş ve Türk'ün coğrafi olarak yaygınlığını ve varlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Agayef derginin ilk sayısında ismi geçen makalede Türkler için uzak geçmişten şöyle bir coğrafya çizmiştir: "Hayal kadar vâsi ve yine hayal kadar müphem olan Türk âleminin hudûd-ı hakikisini çizmekten müşkil bir şey yoktur. Asya'nın tam göbeğinden yükselen Altay dağlarından Türk unsuru tarihin müteaddit ve muhtelif devirlerinde zaman zaman taştan seylâb-ı hayata kapılarak dünyanın dört tarafına -şark ve garba, şimal ve cenub-doğru yayılmış: Çin'in en ücra köşelerinden, Finlandiya, Lehistan, Macarista, ve Afrika-yı Şimali'ye kadar serpilmiştir." Agayef geniş bir coğrafyadan bahsettikten sonra makalesinde Türklerin çoğu zaman yaşamış oldukları muhitlerdeki halklarla karışarak kendi benliklerini yitirdiklerini ve belki de şu anda adı geçen coğrafyalarda yaşayan birçok kavmin içerisinde Türk unsurlarının olabileceğinden bahsetmiştir.³⁸ Agayef'in hem Türkler için bir coğrafya çizmesi ve hem de benlik ve kan meselelerinden bahsetmesinden de anlaşılabilirce üzere "Türk" kavramını ırk/etnisite ile özdeşleştirerek kullanmış olmasına rağmen, ona göre millet tanımı sadece bir etnik-kavmi yapılanmayı içermez. Söz konusu bu düşüncüyü Agayef'in makalenin devamında Türk yurdunu

tanımlamak için nelerin gerekli olduğunu bildiren düsturlarıyla destekleyebiliriz. Şöyle ki; Agayef makalenin devamında günümüze dair bir Türk yurdundan bahsedilecekse bunun Türk unsurunu içeren, Türk medeniyeti, Türk hayatı, Türk ekonomik biçimi ile geçinen memleketler de aranması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Agayef bir yandan Türklük bilincinin oluşmasını büyük bir coğrafyada ararken, diğer taraftan söz konusu geniş bir alana yayılmış olan Türklüğün başka hiçbir halkta olmadığı kadar mezhep ihtilafı, siyasi ayrılıklar ve ulusal bilincin ve birliğin olmamasından dolayı parçalanmış olduğunu söyler.⁴⁰ Ahmed Agayef kavmiyet kelimesini tarif ederken Türk kimliğinin unsurlarının neler olması gerektiğinden de bahseder. Buna göre kavmiyet; dil, din, adet-gelenek, ortak tarih ve ortak vatan ile ortak bir kaderden oluşur.⁴¹ Dolayısıyla Türk kimliğinin en önemli unsurlarından birinin dil ve birinin de din olduğunu vurgular.

Ziya Gökalp yazmış olduğu *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde “Türkçülük nedir?” diye sorar ve Türkçülüğün anlaşılabilmesi için bir millet tanımlaması yapar. Onun yaptığı millet tanımlaması aynı zamanda Türk kimliğinin hangi unsurlardan oluştuğunu da açığa çıkarır. Gökalp kendisi bir tanımlama yapmadan önce milletin çeşitli çevreler tarafından (Irki Türkçüler, Kavmi Türkçüler, Coğrafi Türkçüler, Osmanlıcılar, İslam Birliği taraftarı olanlar, Fertçiler) tanımlandığını ancak bunların tanımlarının eksik yanlarının olduğunu belirtir. Gökalp’a göre: “*millet ne irkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, nede iradî bir zümre değildir. Millet, dince, dilce, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir topluluktur.*” Dolayısıyla Gökalp’ın Türk kimliği tanımlamasında önemli yer tutan unsurun maddi unsurların değil manevi unsurlar olduğunu görürüz. Ona göre kanın ortak olması çok bir şeyi ifade etmez, ama aynı terbiyeyi almak ve ortak bir dil kullanmak aynı zamanda ortak bir kimlik yaratır.⁴² Gökalp Türk Yurdu’nda yayımlanan makalelerinde Osmanlı Devleti’nin Türk devleti olduğunu belirttikten sonra, Türklerin sırf bütün Osmanlı tebaasını bir arada tutmak için; ben Türküm demek yerine ben Osmanlıyım demeyi tercih ettiklerini söyler. Bunun da bilinç düzeyinde bir Türk kimliğinin oluşumunu önlediğini belirtir.⁴³

Ziya Gökalp gibi, Ahmed Agayef’te, “*Milli Cereyan*” adlı makalesinde “*Millet nedir*” diye sorar. Agayef’e göre ırk tek başına bir kimliği/milleti tanımlamak için yeterli değildir. Ona göre millet olgusu sosyolojik bir gerçekliktir ve tarihsel bir süreç içersin de varlık kazanır. Türk milleti için ise şöyle der: “*Türk milliyeti vardır, fakat bir Türk milleti henüz teşekkül etmemiştir. Zira milliyet için lazım olan anâsır Türkler içinde mevcut olduğu halde, şu anasır henüz milleti teşkil edecek bir şekil almamıştır.*” Ahmet Agayef’e göre bir milleti millet yapan şey, dil, din, ırk, sanat, ekonomi gibi etmenlerin hepsinin uyumudur. Bunlar arasında bir birliktelik olmaz ise ne sadece lisan, ne ırk ve ne de din bir milleti tek başına oluşturamaz.⁴⁴ Hamdullah Suphi, 1923 yılında Ankara’da vermiş olduğu bir konferansta saf bir ırkın olmadığını belirtmiş, millet meselesinin bir seçerneye veya kana bağlanamayacağını ifade etmiştir. Suphi, “İstanbul’a gelen Boşnakların, Arnavutların, Gürcülerin, Çerkezlerin zaman içinde Türkleştiklerini, yani kültürel paylaşım ile bir duygudaşlığın oluştuğunu, bununda milleti meydana getirdiğini belirtmiştir.”⁴⁵

Türk kimliğine dair tanımlamalar sadece imparatorluk döneminin bir tartışma konusu olmamıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet beraberinde kimlik tartışmalarını da getirmiştir. Dernekler bünyesinde yapılan tartışmalara ilave olarak, gazeteler ve dergiler üzerinden

de Türk kimliğine dair tartışmaların devam ettiğine şahit oluyoruz.⁴⁶ Türk Yurdu'nda Ferit Celal; İkdam ve Cumhuriyet gazetesi yazarları arasında çıkan edebi bir tartışmanın daha sonra ırk meselesine gelmesi üzerine, “*Milliyet Meselesi*” adlı bir makale kaleme alır ve Türk Kimdir? diye sorar. Ferit Celal bu soruya şöyle cevap verir: “*Bu suale cevap vermek için uzun uzadıya düşünmeye, düstur lisaniyla konuşmaya mahal yok. Dilde, harsta, duyguda birleşenler bir milletin efradını teşkil ederler, böyle olunca; dili Türk, harsı Türk, seçiyesi Türkün seçiyesine mutabık, Türkün elem ve hazlarından müteessir ve mütehassıs olan bir insanın, kanı ne olursa olsun biz buna Türk deriz..*” der.⁴⁷ Dolayısıyla Ziya Gökalp'te olduğu gibi Türk kimliğinin esas ögesinin kan bağı akrabalığı değil, duygudaşlık olduğunu söyler. Ferit Celal'e göre ortak bir dil ve duygu birliği olduktan sonra şecerelerin peşine düşmek anlamsızdır. Çünkü saf bir kavim bulmak olanaksızdır.⁴⁸

Türk Yurdu'ndan seçtiğimiz çeşitli makalelerde verilen örneklerde de görüldüğü üzere gerek Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınları ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarındaki milliyetçi aydınların bir kesimi, bir kimlik tanımlaması yaparken bunu sadece ırka, kavmiyete veya tek başına herhangi bir unsura dayandırmaz. Konu ile ilgili daha geniş değerlendirmeyi sonuç kısmına bırakarak Cumhuriyet Devrinin hemen başlarında yapılmış olan Türk Ocağı Kurultayında “Türk kimdir” sorusu ile ilgili yapılan tartışmalara değineceğiz. Ancak kongre tartışmalarına hemen geçmeden önce kısaca Türk Ocağının kuruluşuna değinmekte fayda görüyoruz.

2.1. Türk Ocağı'nın 1924 Kurultay'ında Türk Tanımına İlişkin Tartışmalar

Dönemin siyasal atmosferinin etkisiyle tıbbiyeli 231 öğrenciyi temsilen delegelerinde bulunduğu ve Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Akçuraoğlu Yusuf, Mehmet Ali Tevfik, Ağaoğlu Ahmet, Doktor Fuat Sabit gibi “Türk Milliyetçiliği” düşüncesinin önde gelen isimlerinin de katılımıyla gerçekleşen 1911 tarihli toplantıda “Türk Ocakları” adıyla kurulması kararlaştırılan dernek; 1328 (1912) yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinin birinci maddesinde belirtildiği üzere 12 Mart 1328/ 25 Mart 1912 tarihinde İstanbul'da resmen kurulmuştur⁴⁹.

Hamdullah Suphi uzun süre başkanlığını yaptığı Türk Ocağı'nın kuruluşu hakkında şunları söylemiştir: “*Türk Ocağı 1912'de resmi açılışını yaptı. Asıl kuruluşu, doğrudan doğruya Türkler arasında iç ve dış tehlikelere karşı bir yardımlaşmayı hedef tutmanın neticesidir. Fikrin doğması ise daha bir sene evveline aittir, yani 1911'e. Türk Ocağının fikir olarak doğuşu Karaacahmet Mezarlığı'nda tıbbiyelilerin, cedderimiz olan ana ve babalarımızın taşları arasında, bir gece saatinde ay ışığında vermiş oldukları bir kararla başlar. Ondan sonra, her nevi çalışmalarımız, her sahada inkişaflarımız bu karara dayanır.*”⁵⁰

Türk Ocaklarının kuruluş amacı 1912 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinde, şöyle belirtilmektedir: “*Cemiyetin maksadı Akvam-ı İslamiye'nin bir rükn-i mühimmi (temel direği) olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır (madde 2). Cemiyet maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşre edecek, mektepler açmaya çalışacaktır. Milli serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabı ile görüşerek iktisadi ve zirai teşvik ve irşatlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elden*

geldiği kadar yardım edecektir. Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf milli ve içtimai vaziyette kalacak asla siyasetle uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hadim bulunmayacaktır. (Madde 3)⁵¹. 1918 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinde, Türk Ocağının amacını belirten 2 ve 3'üncü maddeler şu şekilde düzenlenmiştir; “Ocağın maksadı Türklerin harsî birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır (madde 2). Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez (madde 3)⁵². 1923 yılında yayınlanan Türk Ocağı Nizamnamesinde, Ocağın amacını ifade eden mevcut maddeler aynen korunmuştur⁵³. 1924 yılında Türk Ocakları'nın büyük kurultayında bu yıla kadar işleyişini ve ilkelerini belirleyen Nizamname formundan çıkmış ve Türk Ocakları Yasası oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim 1924 Kurultayı sadece Türk Ocakları Yasası'nın oluşturulması gündemi ile geçmiştir. 1924 büyük kurultayında maddeler ele alınırken üzerinde en fazla durulan maddelerden biri de Türk Ocaklarına üye ve aza kabulünü belirleyen 5. madde olmuştur. Kurultayın 5. maddesinde kimlerin Türk olarak kabul edileceği ile ilgili mevzu ele alınmıştır.

2.2. Türk Kimdir?

Türk'ün kim olduğu ile ilgili soru on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir tartışma konusu olmuşsa da Türk Ocağın kurulduğu yıllarda Ocak üyelerinin karşısına bir sorun olarak çıkmamıştır. Ocağın kuruluşu sırasında, üye olabilmek için özel bir tanımlama aranmamış ve 1913 Nizamnamesinin 5. maddesinde de belirtildiği gibi “*Ocak Azaları Türk'tür.*” şeklinde basit ve açık bir tanımlama getirilmiştir. 1918 Nizamname taslağında da Ocağa üye olabilmek için Türk olmak yeterli görülmüş, ancak Türklüğün neye delalet ettiği ile ilgili bir tartışmaya girilmemiştir. Yukarıda da konu edildiği gibi, aydınlar arasında milliyet meselesi ile ilgili konular ele alınırken, Türk kimliğine dair konularda mevzubahis olmuştur. İstiklal Harbi'nden sonra ortaya çıkan yeni durum- bu yeni durumun en dikkat çekici tarafı nüfus hareketlikleridir- Türk'ün kim olduğu meselesini ister istemez ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmalarda görüleceği üzere, mesele kültürel veyahut siyasi bir Türklük meselesi olmaktan çok, doğrudan etnik anlamda Türklüğü tanımlarken nasıl bir tavır takılacağı ile alakalıdır. Türklük kavramı bu yeni süreçte genç Türk devletinin bütün yurttaşlarını kapsayacak şekilde mi kullanılacaktı, yoksa sadece etnik bir mensubiyeti mi ifade edecekti. İstiklal Harbi sonrası oluşan yeni toplumsal yapı geçmişe göre daha homojen bir yapı arz etmesine rağmen yeni siyasi durum (ulus devletin inşası) Türklük mefhumunun tartışmaya açılmasına sebep olmuştur. Anadolu'ya Kafkaslardan, Balkanlardan gelen muhacirler çoğunun Türkçe konuşmasına rağmen kültürel yapıları Anadolu insanının kültürel yapısından farklıydı. Ayrıca Müslüman olmasına rağmen Anadolu'da farklı dilleri konuşan unsurlar vardı. Bu durum Türk Ocağı'nın geçmişte etraflıca değinmemiş olduğu Türklük kavramını, gündemine almasını zorunlu hale getirmiştir.⁵⁴ Türk kime denecekti? Geçmişte olduğu gibi kültürel bir Türklük tanımlı mı yapılacaktı? Türk siyasi olarak üst bir kimlik mi sayılacaktı? Yoksa sadece bir etnik yapıyı mı tanımlayacaktı? İşte bütün bu sorular geçmişteki Osmanlı aydınlarının kafalarını meşgul ettiği gibi, 1924 kurultayında Türk Ocağı azalarını da meşgul edecektir.

Aslında 1912 yılında resmi olarak kurulan Türk Ocakları dönemin siyasal konjonktürünün de etkisiyle üye sayısını mümkün mertebe sınırlı tutmuş ve bu sınırlı üye dâhilinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Ocak üye sayısında sınırlı bir artış olduğu içinde milliyet/kimlik meselesi pek gündeme gelmemiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın bitiş yılı olan 1918 yılına kadar üyelerinin büyük çoğunluğunun gençlerden ve aydınlardan teşekkül ettiği, üye sayısının 2000'i geçmediği, kendi içinde bir kuruluş olarak dikkati çekmektedir.⁵⁵ Ancak 1918'deki Ocak kongresinden sonra üye sayısında artış meydana gelmesi, nitelik açısından bir endişe kaynağı olmuştur. Ancak bu kaygı üye ve şube sayısının artışını engellememiş yeni kurulan Türk Devleti ile beraber Ocağın şube ve üye sayısında da ciddi bir artış olmuştur. Nitekim yeni devletin kurulmasının akabinde gerçekleştirilen 1924 Kurultayı esnasında Ocağın mevcut şube sayısı 71 civarındaydı.⁵⁶ Şube ve üye sayısındaki bu artış beraberinde Ocağa kimlerin aza olacağı ile ilgili ciddi kaygıları da beraberinde getirmiştir. Bu kaygılar, 1924 Kurultayı esnasında Ocağın yasa maddelerinin içeriğine dair tartışmalarda kendisini göstermiştir. Ocağa üye olacakların kimlik özelliklerinin saptanması, meselenin kimlerin Türk olarak kabul edilip edilmeyeceği ve Türk kavramının ne şekilde tanımlanacağı sorununu da beraberinde getirmiştir. 1924 Türk Ocağı Kurultayının 5. maddesinde bu konular ele alınmıştır.

Kurultay'a sunulan ve tartışmaya açılan ve Ocağa kimlerin alınabileceği ile ilgili olan 5. madde şu şekildedir: "*Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk olan ve Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat eden kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.*"⁵⁷ Madde üzerine yapılan tadil teklifine binaen maddede geçen "*ispat eden*" ifadesinin yerine "*ispat etmiş bulunan her*"⁵⁸ ifadesi konularak madde kabul edilmiştir. Bu düzenlemenin kabulünden önce madde üzerinden "Türk" ün tanımı ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Türk tanımına ilişkin kabuller genel olarak iki temel fikri kabul etrafında tartışılmıştır. Bunlardan birincisi Ocağa kabul sırasında ırki olarak Türk olmayı esas alırken, diğeri ise kültürel/harsî Türklüğü esas almıştır.

Bu bağlamda kurultaya Bergama temsilcisi olarak katılan Osmanzade Hamdi Bey Ocağa kimlerin alınacağı hususunda ırki esas alan ve ırki olarak Türk'ün dışındaki unsurların Ocağa alınmaması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: "*Ben bir temennide bulunacağım. Bu neslen Türk olan meselesinde ben çok dar düşünenlerdenim. Layenazlı zevattan birisinin İzmir'e gönderdiği bir müfettiş ben Türkün demiş. Vekâlet ben Türkün dedikten sonra bunun Türklüğünü kabul ettiğinizdir. Böyle sipariş Türklüğü ben kabul etmiyorum. Evet, kanları çok karışmıştır; fakat mümkün olduğu kadar biz dar düşünelim*"⁵⁹ demiştir. Osmanzade Hamdi Bey bu fikrini desteklemek için kişilerin, dönemin siyasal koşullarına göre kendilerine dair tanımlamalarda bulunabileceğini, bundan dolayı ayrıca bir hassasiyetin gösterilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim Osmanzade Hamdi Bey meseleyi: "*...Salihli Türk ocağında biri şimdiye kadar Türkün demiş, orada yemiş içmiş, zengin olmuş. Vaktaki Yunanlılar gelmiş, yaşasın Arnavutluk, yaşasın Yunanlılar demiş, bunun için çok düşününüz. Yazık olur bunlardan sakınalım.*" şeklinde izah etmiştir.

Osmanzade Hamdi Bey'nin bu beyanına karşı söz alan Hamdullah Suphi, Türk Ocaklarına alınacak kişilerin hars itibarıyla Türklüğü kabul etmiş kişilerden olması ve mazileriyle bunu ispat etmiş bulunmaları gerektiğini vurguladıktan sonra, kişilerin ırkî seçerelerinin esas kabul edilemeyeceğini ve bunun tarihî gerçeklerle uyumsuz bir durum olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "*...Babası yahud büyük babası Boşnak veya Çerkez*

olan bir adam, ocağa gelip de ben ocaklı olmak isterim derse bunu ne gibi şartlarla alabiliriz, tasrih edilmiştir. Bu adam hars itibariyle, evsaf-ı lazıme kazanmışsa, Türk hissiyle yaşıyorsa, mazisinde Türklük muhabbetini kavlen ve fiilen ispat etmiş ise, şecereyi, kanı esas tutmanın manası kalır mı? Türküm diyenlerin yalnız şeceresini ararsak bilmem işin içinden nasıl çıkacağız. Elbet Türklük iddiası kâfi değildir. Bunun içindir ki mazi kaydını koyduk, yalnız neslen Türk olmayanları düşünmeyiniz, hatta anaları, babaları Türk olduğu halde kendileri herhangi bir terbiye ve tedris zaafıyla, Türklüğü benimsemeyen, sevmeyen, ona hürmet ve merbutiyet duymayanlar, ocağımıza aza olabilirler mi? Demek ki mesele hatta neslen Türk olanlar için bile, yalnız bir şecere meselesi değildir. Hatta bu içtima' a iştirak edenler arasında neslen Türk olmayan fakat bütün ömürlerinde aldıkları terbiye-i perverde ettikleri hissiyat itibariyle Türklüğe azami sadakat ve merbutiyetle hizmet etmiş olanlar var, onlar arasında ocakların müesses ve sebatkâr hadimi olanları görüyoruz. Bu kişilere böyle bir mazi arkalarında dururken seni babandan dolayı istemiyoruz diyebilir miyiz?"⁶⁰

Kurultaya Eskişehir temsilcisi olarak katılan Akçuraoğlu Yusuf Bey, temelde 5. madde'yi desteklemekle birlikte, mevcut maddeye dil unsurunun da ilave edilmesi gerekliliğini dile getirmiştir: "... Yukarıda ocağın maksadından bahis olundu. Burada umumi olarak şu saffetü haiz olanlar aza olabilirler deniyor. Mübhemiyet vardır. Madde böyle olmalıdır: "neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan ve Türkçe konuşan her kadın ve erkek Türk Ocağına aza olabilirler." Türkçe konuşan kaydının ilavesi muvafıktır. Çünkü; neslen Türk olup da Türkçe konuşmayanlarda vardır. Bu kaydın konulması faydalı olur."⁶¹

Biga temsilcisi Samih Rıfat Bey meseleye daha farklı bir bağlamda yaklaşarak, millet mefhumunun mutlak manada bir tanımının olmadığını, bir yerde coğrafyanın milliyet esasını teşkil ederken, diğer bir yerde dinin, dilin ya da ırkın milliyeti teşkil ettiğini beyan etmiştir. Ancak bu özelliklerin milliyet mefhumunu temellendirmek için yeterli olmadığını ve hars ve mefkûrenin bir milletin oluşumunda daha önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bugün Araplar içinde bir takım aş'a'ir vardır ki birbirine muhaliftir, düşmandır. Eğer Türklüğü kan rabitasına bağlarsak bu çok umumi olur. Bulgarlar, Macarlar turan ırkındandır. Esası bu kadar genişletmek hiçbir şeyi izah etmemektir. Demek ki ırk ve kan rabitasında büyük bir kuvvet yoktur. Lisan rabitası Macar ile Türkçe yekdiğerine pek yakındır, fakat mefkûrelerimiz başkadır. Hars ve mefkûre diyoruz, mefkûre ve harsın te'alisi buradaki bayrağımızın yaşamasıdır. Bu milletin varlığını, istiklalini bu bayrağı benimseyenler benim gibi düşünür, benim gibi oturur, benim gibi yazar. Türklerden pek çok akvam teş'ib etmiştir. İlmî kabul ettiği tarif bunu mi'yar ittihaz etmiştir. Buna nazaran mevzu bahis maddeyi tespit ettik."⁶²

Samih Rıfat Bey'in düşüncelerini destekler nitelikte görüş bildiren Susurluk temsilcisi İhsan Bey, millet meselesinin zihniyet meselesi olduğunu belirtmiş; kan tahlili ile bir kişinin milletini tayin etmenin ilmen mümkün olmadığını ifade etmiş ve aynı zihniyeti taşıyanların Ocağa girebileceklerini ve beraber bulunabileceklerini belirtmiştir. Kurultaya Sandıklı temsilcisi olarak katılan İzzet Ulvi Bey, kan meselesinin muğlak olduğunu kabul ederek, hars olarak birinin Türk kabul edilmesinin Osmanlılığa benzer bir durumu ortaya

çıkarcığını işaret emiş ve idare heyetinin Ocağa aza kabulü esnasında titizlik göstermesi gerektiğini özellikle belirtmiştir⁶³.

Bu konuşmaların ardından tekrar söz alan ve hars meselesini Ocağa üye alımlarında esas kabul eden Hamdullah Suphi tartışmayı biraz da farklı bir bağlama taşıyarak Osmanlı'nın önemli iki kurumu olan Enderun ve Yeniçeri Ocakları örnekleri üzerinden Ocağın temsil özelliğine işaret etmiştir. Nitekim Hamdullah Suphi konuşmasında; *"Eğer ocağımızın içinde bile harsen tamamıyla Türkleşmiş olanları biz mefkûrenin ateşi ve heyecanı içinde hassas, fedakâr bir Türklük hissiyle yetiştiremeyecek olursak bunu nerede yapacağız. Yaşayan milletler temsil kabiliyetini kaybetmemiş milletlerdir...İçlerine aldıklarını eritirler, hazmederler. Ocağımıza öyle adamlar alacağız ki esasen bunlar mazileriyle Türk hissi taşıdıklarını bize ispat etmiş olacaklardır."*⁶⁴ Aynı şekilde Sinop temsilcisi Kemaleddin Sami Paşa, Ocağın Türkleştirmek vazifesinin olması gerektiğine vurgu yaparak bunun bir milleti meydana getirmede önemli bir husus olduğunu beyan etmiştir⁶⁵. Osmanzade Hamdi Bey ise, Hamdullah Suphi'nin bu fikirlerine katılmakla birlikte memleketteki birçok yabancı unsuru temsile muktedir olup olmayacaklarının iyi hesap edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır⁶⁶.

Kurultay esnasında ara mesele olarak gündeme gelmiş olan *temsil* bahsinin ardından tekrar, Ocağa kimlerin kabul edileceği ve bu manada kimlerin Türk olarak adlandırılacağına dair tartışmalar devam etmiştir. Kurultay'da Tarsus temsilcisi olarak bulunan Niyazi Bey, mevcut maddenin yoruma ve suiistimale açık olduğunu dile getirerek Türk'ün meçhul bir şahsiyet olmadığını söylemiştir. Halk nazarında belli bir Türk tarifinin olduğunu ve halkın Türk dediğinin mutlak manada Türk olduğunu tarihin gösterdiğini ifade etmiştir. Niyazi Bey devamla *"Fransa'da Fransız ne ise, İngiltere'de İngiliz ne ise, Anadolu'da Türk odur."*⁶⁷ şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Niyazi Bey'in bu açıklamaları üzerine söz alan Hamdullah Suphi Bey, halkın Türk'ün tarifi konusundaki tavrının esas alınmayacağını şu sözlerle dile getirmiştir: *"Halkın anladığı Türk Türk ise, adedimiz korkulacak kadar azalır. Halkın nazarında, şarktan gelen, misal Erzurum'dan gelen Kürd, cenuptan gelen Arap, Rumeli'den gelen Arnavut, Karadeniz sahillerinden gelen Laz'dır. Halk bu hususta dalalet içindedir. Üste yeni bir memleketçilik çıkmıştır. Bunun bu millet meclisinde en feci nazariyelerini, iddialarını işittik. Arkadaşlar, bu gibi biz de Araplarda, Arnavutlarda olduğu gibi kum ve kabile hayatına döneriz."*⁶⁸ Bununla birlikte Hamdullah Suphi ocağın vazifesinin Türklerin sayısını azaltmak değil çoğaltmak olduğunu, Türkleri dağıtmak değil toplamak olduğunu ayrıca ifade etmiştir⁶⁹. Vasıf Bey'de bu fikri destekleyerek Türklük için çalışmanın ve aynı hisleri taşımanın önemli olduğunu vurgulamıştır. Vasıf Bey konuşması sırasında kendi nazarılarında Türk'ün tanımını şu şekilde özetlemiştir: *"Ocağın maksadını kabul eden Türk'tür ve Türk tabiri daha geniş bir manaya alınmıştır."*⁷⁰.

Tüm bu konuşmalardan sonra söz alan Hamdullah Suphi, mevcut durumda Ocağın şube sayısının 100 civarına yaklaştığını, fakat bu şubelerin çoğunun gelişi güzel açıldığını ifade etmiştir. Bu gelişin güzelliğinden ötürü bu ocakların da ıslaha ihtiyacının olduğunu dile getirmiştir⁷¹.

Konuşmalar esnasında Türk'ün belirli bir tanımının yapılp yapılmayacağına dair düşünceler de gündeme getirilmiştir. Vasıf Bey, Türklüğü tarihin şerefle vücuda getirdiği bir şahsiyet olarak tanımlamıştır. Buna ilaveten Vasıf Bey Türklüğü belirli bir dar kalıpta

tarif etmenin daha zararlı olacağını şu sözleri ile dile getirmiştir: “Muta’assıp ve hissi zamanlarda bile Türk Ocaklarının esasına göre yaşayan bir arkadaşımız için, senin üç batın evvelki kanın falan kandır diye ocaktan atılmamıştır. Hamdullah Suphi Bey’in anası Çerkez’dir diye Ocaktan atılmak hatıra gelmemiştir. Türk’ün tarifi meselesine gelince tarifi kolay değildir, fakat yaşamızda Türk şudur dedik mi mazar bir şekle girer.”⁷² Buna karşı Akçuraoğlu Yusuf Bey Türklük mevzuunun henüz tarif evresinde olduğunu ve konunun müphem bırakılmasının daha iyi olacağını söylemiştir. Bu konu üzerine konuşan Sinop temsilcisi Kemaleddin Sami Paşa ise, Sinop Türk Ocağı üyelerinin kendisine gönderdiği bir mektupta Ocağa, bölgelerinde bulunan Müslüman ama farklı etnik yapılara mensup kişilerinde üye olmak için başvurduklarını ve bu durumda nasıl davranmaları gerektiği bilmek istediklerini ifade etmiştir. Özellikle Sinopluların bu açmazlarından ötürü Türk’ün bir tarifinin yapılması gerekliliğini şöyle belirtmiştir: “Türk kimdir? Burada bizden daha ilmi bir heyet olamaz. Türk kimdir su’aline, Türk şunlardır denmelidir.”⁷³

Konu üzerinde yapılan görüşmelerden sonra, yapılan tüm tartışmalar çerçevesinde konuyu toparlamaya ve değerlendirmeye çalışan kurultay reisi; “Türk” tanımlamasıyla ilgili ifade edilenlerin Türk’ün tanımını sarih bir şekilde ortaya çıkarmadığını ve esasında “Türk” mefhumunun henüz tanımlanma aşamasında olduğunu şu sözleri beyan etmiştir: “Vasıf ve Niyazi Beylerin katı ifadelerine rağmen Türk mefhumu sarih olarak tayin etmemiştir. Etsedydi Türkcülük cereyanına ihtiyaç kalmazdı. Türk’ün mahiyet ve seciyesi, Türk’ün ifade edildiği mana muin olsaydı, elbette ki ocaklara ihtiyaç kalmazdı. Fransa’da Fransız ocakları veyahut Almanya’da Alman ocakları yoktur. Şu’ur-ı millî tesis ve tayin etmediğinden dolayıdır ki az çok milliyet mefhumunu anlamış olan münevver kısım bu şuurun inkişafı için çalışmaktadır.”⁷⁴

Kurultay reisi konuşmasının devamında milliyet cereyanının tanımını yaptıktan sonra Türk Ocaklarının varlığının nasıl bir yere tekabül etmesi gerektiğini de açıklamıştır. Nitekim konuşmasında: “... Millet cereyanının takip ettiği maksatlardan birisi de şahsiyet-i milliyeyi tesis ve tevisi’ etmektir. Milliyet cereyanı ne demektir? Milletimizin şahsiyet ve seciyesini başkalarına kabul ettirelim demektir. Sanayi-i nefisemi, lisanımı, edebiyatımı kabul ettireceğim. Efendiler bu harekâta başlarken milliyetimin icap ettiği bu neşr ve telkine, bu temsile lüzum görmezseniz Türk Ocaklarının mahiyetini ve vazifesini inkâr etmiş olacaksınız. Bir taraftan Türk vicdanı millisini diğer taraftan bu vicdan-ı milliyenin başkaları üzerindeki tevhid ve temsil vazifesini ihmal etmiş olacaksınız. Maddede iki hedef vardır. Biri milletin tarifi diğeri ocağın temsil vazifesini göstermek. Bu iki hedefdir. İki hedefin ikisi de mümkün olduğu kadar ifade edilmiştir. Eğer bizde yüksek bir hars olsaydı, bütün diğer anasır eğilmenin mecburiyetinde kalsaydı, Türk Ocaklarının tesisine bile lüzum kalmazdı.”⁷⁵

Kongre zabıt metinlerinden görüldüğü gibi tartışmalar iki ana tanımlama yöntemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ocak üyelerinin bir kısmı Türk tanımını daha dar kapsamlı yani irki temeller üzerine yapılması gerektiği fikrinde iken, diğer bir kısmı ise böyle bir tanımın bir millet oluşturmaktan çok Anadolu insanını iyice böleceğini söyleyerek kültürel (dil, din, ortak duygu) çerçevede bir tanımın yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Esasında tartışmalarda Hamdullah Suphi’nin de belirttiği gibi Türklük kavramının tanımlanması bir süreç meselesiydi. Çünkü hali hazırda yapılmak istenen

tanım aynı zamanda inşa edilmek istenen milleti de tanımlıyordu. Yapılan tartışmalardan sonra 5. madde: *Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler.*⁷⁶ şeklinde kabul edilmiştir. Yani Ocak üyeleri ırki anlamda dar bir tanımlama yerine daha geniş çerçeveli harsa dayalı tanımlamayı kabul etmişlerdir. Esasında bu tanım on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısından beri dile getirilen düşünceden pek farklı değildir. Saf (homojen) bir ırk olmayacağı bu dönem Osmanlı aydınlarından itibaren kabul gören bir görüştü. Hatta İttihat ve Terakki Partisi'nin güttüğü Türkçülük siyaseti dahi ulus-devleti karşılayacak bir anlamdan uzaktı. Neticede İttihatçı liderlerin de kurtarmak istediği çok uluslu bir devlettir.⁷⁷

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kimlik kavramı dünyada meydana gelen büyük ekonomik değişimlerin ve Fransız ihtilalinin bir ürünü olarak yeniden biçimlenmiş ve günümüzdeki formunu almıştır. Seküler kimliklerin ortaya çıkışı beraberinde ulus devletlerin kurulmasını da getirmiştir. Dolayısıyla kimlik meselesi aynı zamanda yenedünya düzeni ile ilgili bir konu olmuştur. Bu durum çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmış ve birinci dünya savaşından sonra sömürge devletleri hariç, çok uluslu yapıya sahip klasik imparatorluklar yıkılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin tebaası açısından seküler kimliklerin inşası ilk kez gayrimüslimler arasında başlamıştır. Bu anlamda Balkan ulusları dinlerinin etkisiyle kendi kimliklerini inşa ederken, kendilerini öteki üzerinden, yani Müslümanlara (Osmanlı/Türk) olan siyasi kinleri üzerinden var etmişlerdir. Dolayısıyla ulusçuluğun erken döneminde Balkan ulusları için Müslüman eşittir Türk'tü. Bir kısım Osmanlı aydın ve devlet adamlarının Balkan ulusçuluğuna ilk cevabı bütün bir anasırı bir arada tutabilmek için *Osmanlı milleti oluşturma* çabasına girmek oldu. Her ne kadar bu devirde Türkoloji çalışmalarının ekisiyle, toplumsal bağlamından kopuk kültürel manada Türk kimliği ile ilgili çalışmalar görülsede siyaseten modern Türk kimliğini doğrudan savunan bir tavırdan bahsetmek oldukça güçtür. Tanzimatçı aydınlar ve Yeni Osmanlıların çalışmaları incelendiğinde, büyük oranda bu aydınların teorik bir alt yapıdan uzak, daha çok pratik bir çaba içinde oldukları görülecektir. Tanzimatçı aydınların ve Yeni Osmanlıların fikri eserleri incelendiğinde modern anlamda etnik yapıyı çağrıştıracak bir millet tanımlaması yapma(k)dan özellikle kaçındıkları görülür. Bunun sebebi ise çok etnikli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin böyle bir tanımdan ve bu tanımın pratiğe aktarılmasından kötü etkilenecek olmasıdır. Dolayısıyla "millet" kavramının tanımsız bırakılmış olması siyasî anlamda bir Türk kimliğinin ortaya çıkışını da önlemiştir. Ancak Gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edip bağımsızlığını kazanması Türklük meselesinin de siyaseten ele alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra İttihat ve Terakki Partisinin yönetime ağırlığını koyması ile bu durum daha belirgin bir hale gelmiştir. Gerçi I. Balkan Savaşı'na (1912) kadar İttihatçı elit Osmanlıcı bir yaklaşıma sadık kalmıştır. Ancak kurulmuş olan dernekler ve basın hayatına girmiş olan Türkçü yayınlarla Türk kimliği meselesi daha sık bir şekilde tartışılır olmuştur.

Söz konusu Türk kimliği ile ilgili Osmanlı Devleti'nin son döneminden, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar iki önemli form ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi kimlik meselesi ırk/etnisite anlamında ele alınması gerektiğini söyleyenler ve ikincisi Türklük

meselesinin bir duygudaşlık meselesi olduğunu yani bir kader birliği olması zorunluluğunu işaret edenler. Bu iki görüşü ele aldığımızda kader birliğini (tabii diğer unsurlarla birlikte; dil, din, kültür vs.) öne çıkarıp bir kimlik tanımlaması yapanların daha gerçekçi bir görüşü dile getirdiğini görürüz. Dolayısıyla bir kavmi belirtmekle birlikte, seküler anlamda Türk kimliği aslında bir şecere/ırk meselesi olmayıp; üst bir kimlik olarak (kader birliği olarak) ortaya çıkmıştır. Bunun en güzel örneği kuşkusuz Lozan Antlaşmasında hiçbir Müslüman gurubun azınlık olarak kabul edilmeyip Türk olarak kabul görmüş olmasıdır. Esasında Türk kavramı bu anlamıyla yeni olmasa da -Batıların bir dönem Türk eşittir Müslüman şeklinde bir algısı vardı- kavramın yeniden tanımlanması modern dönemin bir ürünüdür. İşte Türk Ocaklarının 1924 kurultayında da yine bahsetmiş olduğumuz bu konu mevzu bahis olunmuş ve kurultayda delegeler Türk'ü tanımlamaya çalışırken yine önceki dönemlerde olduğu gibi iki yol takip etmişlerdir. Bunlardan ilki kan bağına esas alan ırki tanımlama iken, ikincisi kültürü/duygudaşlığı önceleyen ve daha geniş bir çerçeve çizen anlayış olmuştur. Her ne kadar delegelerin bazıları ırki önceseler de bu konuda çok ketum davranmamışlardır. İkinci yolu takip eden delegeler Türklük tanımını daha geniş bir çerçeveye oturtarak kavramın tanımlanmasında harsın/kültürün Anadolu halkının asıl tanımlayıcı özelliği olması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Tartışmaların sonunda konuşan kurultay reisi, esasında Türklük mefhumunun tam olarak sarih hale getirilemediğini ve bunun tanımlanma evresinde olduğunu ifade ederek, Ocağın varlığının da bu durumun bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu dönemden sonra da Türk kimliği ile ilgili gerek kültürel olarak ve gerekse siyaseten birçok şey yapılmış ve bir inşa süreci yaşanmıştır. Bu ise ancak yeni bir çalışmanın konusu olabilir.

NOTLAR

¹ Loredana Sciolla, "Kimlik", *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, (Haz. Massimo Borlandi, Ramond Boudon, Mohammed Cherkaoui, Bernard Valade), (Çev. Bülent Arıbaş), İletişim, İstanbul 2001, s. 412.

² Mehmet Ali Kılıçbay, "Kimlikler Okyanusu", *Doğu-Batı Dergisi*, sayı 23, Ankara 2003, s. 155.

³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 2004, s. 398-399.

⁴ AntHony D. Smith, *Milli Kimlik, Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 117.

⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş, İstanbul 2009, s. 58.

⁶ Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara 2005, s. 285. Modern millet tanımına baktığımızda; tarihsel olarak imparatorlukların çözülmesiyle ortaya çıkan ve aralarında ortak dil, din, kültür bağı bulunan, ortak bir ülkü etrafında birleşmiş ve ortak bir kaderi paylaşan, bağımsız, siyasi bir kimliktir.

⁷ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu-Batı Dergisi*, sayı 23, Ankara 2003, s. 138.

⁸ Yunus Emre Tansü, “Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya”, *Osmanlı*, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 420. M. Macit Kenanoğlu tarafından kaleme alınan eserde Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde millet sisteminin söz konusu olmadığı, çok hukukluluktan ziyade İslam hukukunun belirlediği çerçeve dahilinde iltizam sistemi uygulanarak yine İslam hukukunun bir gereği olarak farklı inanç ve din mensuplarına hürriyet alanı bırakılmıştır. Bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi/Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.

⁹ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçilik ve kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Doğu Batı Dergisi*, Doğu Batı Yayınları, Cilt 23, Ankara 2003, s. 134.

¹⁰ Karpat, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*”, Timaş, İstanbul 2010, s. 39. Bkz. Ercan Çağlayan, “Türk Ocakları’nın Vilayat-ı Şarkiyе’de Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928)”, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Cilt VIII, Sayı 2 (16), Kasım 2016, s. 785-799.

¹¹ Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 2858.

¹² Karpat, *İdeoloji ve Kimlik*, s. 61.

¹³ Osmanlı Tarihinde uzun bir dönemi kapsayacak olan milliyetçi ayaklanmalar neticesinde, Devlet büyük güçlerinde baskısı sonucunda kendi tebaası olan gayrimüslimlere birçok ayrıcalık vermek zorunda kalacaktır. Süreç içerisinde söz konusu gayrimüslim tebaa bir Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsız devlet teşkilatlarını kuracaklardır. İlk isyan eden Sırp, Rusya’nın da müdahalesi ile muhtariyet elde edeceklerdir. Daha sonra ise Rumların 1820’deki isyanı yine İngiltere, Rusya ve Fransa’nın devreye girmesiyle Osmanlı aleyhine neticelenecektir. Çıkan Osmanlı-Rus savaşı sonucunda ise ilk defa bir gayrimüslim uyruk bağımsızlığa kavuşacaktır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinden sonra imzalanan Berlin antlaşması ile de birçok ulus ya bağımsız olacak ya da Osmanlıya bağlılığı kâğıt üzerinde kalacaktır. Birinci Balkan Savaşı neticesinde ise Osmanlı Devleti büyük oranda gayrimüslim tebaasını kaybetmiş olacaktır. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara, s. 100/121-122. Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 3335.

¹⁴ Türk kimliğinin belirginleşmeye başladığı dönem olan II. Meşrutiyet öncesi dönemde Türkçülük bağlamında Osmanlı bünyesinde ileri sürülen fikirler ve dil-tarih bağlamında ifade edilen düşünceler için bakınız: David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Çev. Şevket Serdar Türet-Rekin Ertem- Fahri Erdem, Kervan Yayınları, İstanbul 1979.

¹⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. 5-6.

¹⁶ Akçura, “Türklük”, s. 162. Akçura Türklerde, Türklük bilincinin oluşmasında bir tarafta yapılan reformların diğer tarafta da Avrupa medeniyetinin tesiriyle ortaya çıktığını söyler. Bunun dışında dilde yaşanan Türkçeleştirme faaliyetleri ve din dilinin Türkçeleştirilmesi, gibi etmenlerinde kavmiyet/kimlik meselesini etkilediğini söyler. Ancak Türk milletinin, “Türk Kimliğinin Bilincine” ulaşmasında en çok fikri olmaktan çok maddi ve iktisadi alanda aramak gerektiğini belirtir. Akçura, “Türklük”, s. 160-161.

¹⁷ Ercüment Kuran, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 70.

¹⁸ Yusuf Akçura, *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 38-39. Yeni Osmanlıların Türk ve Osmanlı tabirini aynı anlamda kullanmaktan kaçınmalarının sebebi

Devletin çok uluslu bir yapıya sahip olması ve söz konusu asıl amacın bu çok uluslu yapıyı bir arada tutulmak istenmesidir. Yeni Osmanlılar hürriyet alanlarının genişletilerek devletin bekasının sağlanabileceğini düşünüyorlardı. Bu durumun yasaya dayalı bir parlamento ile çözülebileceğine inanıyorlardı. Şerif Mardin, “19. Yüzyıl Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt XII, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 345. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 58-80.*

¹⁹ Mardin, “19. Yüzyıl Düşünce Akımları...”, s. 345.

²⁰ Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Tarihi”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Haz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul-2014, s. 136-137. Ziya Gökalp ayrıca Süleyman Paşa ayrıca askerî okullarda okutulmak üzere “Esmâ-i Türkiyye” adıyla bir kitapta kaleme aldığını ve Türkçe kelimelerin varlıklarını korumasını amaçladığını belirtir. Ancak Yusuf Akçura, Esmâ-yı Türkiye (Türkçe Yer İsimleri) adlı eserin Süleyman Paşa'nın olmadığını ifade eder. Faruk Ayın-Erkan Göksu, “Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri”, *Askerî Araştırmalar Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, Ankara 2003, s. 136.*

²¹ İkdâm gazetesi her ne kadar siyaseten muhafazakâr bir gazete olsa da Veled Çelebi ve Necip Asım gibi kültürel anlamda Türkçülüğü savunan aydınları kendi bünyesinde toplamış ve bu anlamda Türk kimliğinin gelişim sürecine katkı sunmuştur. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985-1908, İletişim, İstanbul 2015, s. 65.*

²² Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s. 9. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki Abdülhamid devrinde her ne kadar Türkçülük düşüncesi siyaseten geri planda kalmış olsa bile, Türk kimliğine dair çalışmalar özellikle kültürel anlamda devam etmiştir. Diğer taraftan Türkçü düşüncenin öncülleri olacak elit Osmanlılara bakıldığında bunların birçoğunun Sultan II. Abdülhamid devrinde açılmış olan okullarda çıkmış olması da Sultan'ın bu düşünceyi akamete uğratmadığının bir göstergesidir. Bu devirde Türkçe'nin resmi dil olarak Kanun-ı Esasî'ye girmiş olması ve bütün Osmanlı coğrafyasındaki okullarda Türkçe'nin yaygınlaştırılmaya çalışılması esnasında 1908 sonrası Türkçülük düşüncesinin fikri hazırlık safhasının bu dönem olduğunu gösterir.

²³ Karpat, Göç, s. 67.

²⁴ Karpat, Göç, s. 57.

²⁵ Genç Kalemler Dergisi, Türk Derneği ve Türk Derneği Mecmuası, Türk Ocağı ve Türk Yurdu Mecmuası, Halide Edip'in Yeni Turan adlı romanı vs. gibi eserler ile bu dönemde Hamdullah Suphi, Fuad Köprülü, Müfide Ferid Hanım, Yakup Kadri, Yahya Kemal gibi şahısların yaptıkları çalışmalar bunlara birkaç örnektir.

²⁶ Fatma Müge Göçek, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik bir yaklaşım”, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce; Milliyetçilik, Cilt IV, İletişim, İstanbul 2009, s. 76.*

²⁷ *İbret, Basiret, İstikbal, Muhbir, Terakki, Sadakat, Hayal, Bedir, Vakit, İttihat, Tercüman-ı Hakikat*, gibi gazeteler yayınlanmıştır. Diğer taraftan edebiyatta 2950, pozitif bilimlerde 2891, dinde 1307 hükümet alanında 946 adet kitap yayınlanmıştır. Karpat, Göç, s. 59.

²⁸ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 89-92.*

²⁹ Kemal Karpat, *Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, (Çev. Dilek Özdemir), İmge, Ankara 2006, s. 439.*

³⁰ Karpat, Göç, s. 24.

³¹ Çağatay, s.1

³² Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı Devleti III*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2003, s. 41.

³³ Emre Yıldırım, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Kimliği”, JASSS, Sayı: 28, Ağustos 2014, s. 75.

³⁴ Yusuf Akçura, “Türklük”, *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Haz. Mehmet Kaat Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 158.

³⁵ Şevket Koçsoy, “Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmuası (1909-1913)”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1909, s. 437.

³⁶ *Sırat-i Müstakim*, cilt 1, Sayı 21, s. 331, Yıl Ocak 1324.

³⁷ Akçura, “Türklük”, s. 158. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 75.

³⁸ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-1”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 1, 24 Teşrin-i Sani 1327, s. 12. Bkz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, BilgeOğuz, İstanbul 2014. Türk yurdunun neresi olduğu ile ilgili ayrıca Yusuf Akçura’da bir tanımlama yapmıştır. Akçura, Türk alemi neresidir diye sorar ve daha sonra Türk alemi şöyle tarif eder: “Eski dünya yarım küresini göz önüne getiriniz. Orada üç kıta vardır. Garb-ı şimaliye tesadüf eden ve yirtük paçavraya benzeyen kısmını koparıp atıverin; cenub-ı garbideki üç köşeli som ve ağır kutayı da insanların zayıf kollarıyla kazdıkları kanal çizgisinden büküp koparıverin; sağ taraf aşagısında sarkan üç dört çıkıntıyı yontun... O vakit eski dünyanın asıl gövdesi kalır. İşte bu gövde tamamen Türk yeri, bizim mal-ı mevrumuzdur.” Akçura, “Türklük”, s. 158.

³⁹ Agayef, “Türk Alemleri-1”, s. 12.

⁴⁰ Agayef, *Türk Alemleri*, s. 13. Ancak birbirlerinden haberi olmayan Türk kavimleri içerisinde kendi geleceklerini tayin etmek için bazı fikri hareketlerin de olduğunu belirtir. Bu fikri hareketlerin sınırlarını belirlemek zor olsa da temelde iki kaygının öne çıktığını belirtir ki; bu kaygıların birincisi “İslam Kaygısı”, ikincisi ise “Türklük Kaygısı”dır. Agayef İslam mütefekkirlerinin inkırazı gördüğünü ancak bu inkırazın sebebini sadece dini boyutuyla ele aldığını söyler. Dolayısıyla üretilen şeylerin Devletin çöküşü önleyemediğinden bahseder. Agayef, “Türk Alemleri-3”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 3, İstanbul 1327, s. 20-21. Agayef, Avrupa’nın Fransız inkılabından sonra kendi tarihi, kültürü, sanatı ve edebiyatı ile ilgili yoğun çalışmalar yaptığını bu sayede kavmi bir birliktelik sağladığını söyledikten sonra, Avrupa Devletlerinin birçoğunun şu anki terakkilerini kavmi bilice borçlu olduklarını söyler. Avrupa’da ki bu duruma benzer bir düşüncenin Türkler arasında henüz yeni olduğu, bu açıdan Rusya sınırları içinde yaşayan Türklerin önemli çalışmalar yaptığını ve Türk dünyasının güçlü olmak için kavim birlikteliğini sağlayıp Avrupa’daki gibi bir bilince ulaşması gerektiğini belirtir. Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-4”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 5, İstanbul 1327, s. 132-138. Agayef Türklük cereyanı ile İslam cereyanını bir birinden ayırarak Türklük cereyanının Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış bir cereyan olarak betimler. Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-5”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 7, 9 Şubat 1327, s. 195.

⁴¹ Ahmed Agayef, “Türk Alemleri-6”, *Türk Yurdu*, Yıl 1, Sayı 10, 22 Mart 1327, s. 293.

⁴² Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 22. Nevzat Kösoğlu, “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt IV, İletişim, İstanbul 2009, s. 209.

- ⁴³ Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, *Türk Yurdu*, Yıl 2, Sayı 11, 5 Mart 1327, s. 333.
- ⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, “Milli Cereyan”, *Türk Yurdu*, Yıl 4, Cilt 8, Sayı 80, 19 Mart 1331, s. 2529-2530.
- ⁴⁵ Hamdullah Suphi, “İrk ve Millet”, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, (Çev. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 41-44.
- ⁴⁶ Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Milliyet Meselesi”, *Anadolu Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 5, İstanbul 1340, s. 178-188.
- ⁴⁷ Ferit Celal, “Milliyet Meselesi”, *Türk Yurdu*, Cilt 2-22, Sayı 8-202, Ağustos 1928, s. 9.
- ⁴⁸ Celal, s. 9.
- ⁴⁹ İbrahim Karaer; *Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1992, s. 9-10
- ⁵⁰ Hamdullah Suphi Tanrıöver; “Müessesemizin Mazisine Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, Sayı 238, Kasım 1954, s. 329
- ⁵¹ *Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dahiliyesi*, İstanbul 1328, s. 1.
- ⁵² *Türk Ocağı Esas Nizamı*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334 (1918), s. 1
- ⁵³ Karaer, *a.g.e.*, s. 30.
- ⁵⁴ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2006, s. 46.
- ⁵⁵ Georgeon, *a.g.e.*, s. 47.
- ⁵⁶ 1924 Kurultayı açılışı esnasında konuşma yapan Hamdullah Suphi, Ocağın şube sayısının 71 olduğunu ifade etmiştir. Şube sayısı ile ilgili bu rakam Türk Ocakları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Hamdullah Suphi’nin bahsi geçen konuşması kurultay zabıtları kaynak gösterilerek belirtilmektedir. *a.g.z.*, s. 14., Georgeon, *a.g.e.*, s. 42. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2004, s.273 Buna karşın, bu rakama kaynak olarak gösterilen Hamdullah Suphi’nin daha sonra maddeler müzakere edilirken yaptığı bir konuşmada Ocağın şube sayısının mevcut durum itibarıyla yaklaşık olarak 100 olduğunu ifade ettiği görülmektedir. *a.g.z.*, s.49.
- ⁵⁷ *Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, 1340 (1924), s. 41
- ⁵⁸ *a.g.z.* s.42
- ⁵⁹ *a.g.z.* s. 42
- ⁶⁰ *a.g.z.* s. 42-43
- ⁶¹ *a.g.z.* s. 43
- ⁶² *a.g.z.*, s. 44
- ⁶³ *a.g.z.*, s. 44-45
- ⁶⁴ *a.g.z.*, s. 45-46
- ⁶⁵ Kemaleddin Sami Paşa bu fikrini Amerika örneği üzerinden açıklamıştır. *a.g.z.*, s.46-47
- ⁶⁶ *a.g.z.*, s. 47

⁶⁷ a.g.z., s. 47

⁶⁸ a.g.z., s. 47

⁶⁹ a.g.z., s. 48.

⁷⁰ a.g.z s. 49.

⁷¹ a.g.z., s. 49.

⁷² a.g.z., s. 52.

⁷³ a.g.z., s. 53.

⁷⁴ a.g.z., s. 53

⁷⁵ a.g.z., s. 54-55

⁷⁶ *Türk Ocakları Yasası*, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1340, s. 1

⁷⁷ Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu-Batı*, Sayı 38, Ankara 2006, s. 65

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2003). *Sorularla Osmanlı Devleti III*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmet Ağaoğlu. (1331). Milli Cereyan. *Türk Yurdu*. Yıl 4, 8 (80), 2529-2531.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-1. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (1), 12-17.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-3. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (3), İstanbul, 20-24.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-4. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (5), İstanbul, 135-139.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-5. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (7), 195-201.
- Ahmed Agayef. (1327). Türk Alemleri-6. *Türk Yurdu*. Yıl 1, (10), 292-297.
- Akçuraoğlu Yusuf. (2014). Türklük. *Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. Haz. Mehmet Kaat Çalen-Haluk Kayıcı. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Aydın, F., & Göksu, E. (2003) Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın Eğitim ve Kültür Alanındaki Faaliyetleri. *Askerî Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1, (2).
- Ferit Celal. (1928). Milliyet Meselesi. *Türk Yurdu*, 2-22 (8-202), 9-10.
- Çağlayan, E. (2016). Türk Ocakları'nın Vilayet-ı Şarkiyede Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark ile İlgili Tartışmalar (1924-1928). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, VIII, (2/ 16), 785-799.
- Çalen, M. K., & Kayıcı, H. (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.

- Fındıkoğlu, Z. F. (1340). Milliyet Meselesi. *Anadolu Mecmuası*, 1 (5), 178-188.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göçek, F. M. (2009). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV, İstanbul, İletişim, 63-76.
- Gökalp, Z. (1327). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. *Türk Yurdu*, Yıl 2, (11), 331-337.
- Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Tarihi. *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. Haz. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı. Bilgeoğuz.
- Gökalp, Z. (1999). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Hamdullah Suphi. (2014). Irk ve Millet. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*. (çev. Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı). İstanbul: Bilgeoğuz.
- Karaer, İ. (1992). *Türk Ocakları ve İnkılaplar (1912-1931)*. Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı.
- Karakaş, M. (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği. *Doğu-Batı*, (38), 57-76.
- Karal, E. Z. (1988). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1(XIII).
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlıda Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. (çev. Dilek Özdemir). Ankara: İmge,
- Kenanoğlu, M. M. (2007). *Osmanlı Millet Sistemi/Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2003). Kimlikler Okyanusu. *Doğu-Batı Dergisi*, (23), 155-159.
- Koçsoy, Ş. (1999). Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmuası (1909-1913). *Osmanlı*. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Kösoğlu N. (2009), Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. IV. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, E. (2013). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). 19. Yüzyıl Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. XII. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1985-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarınay, Y. (2004). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sciolla, L. (2001). Kimlik. *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. Haz. Massimo Borlandi, Ramond Boudon, Mohammed Cherkaouii, Bernard Valade. (çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Sertoğlu, M. (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sırat-i Müstakim*. (1324) 1(21), 331.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik, Milli Kimlik*. (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıöver, H. S. (1954). *Müessesemizin Mazisine Bir Bakış. Türk Yurdu*, (238), 329.
- Tansü, Y. E. (1999). Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya. *Osmanlı*, 7. Yeni Ankara: Türkiye Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Ocağı Esas Nizamı*. (1334). İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Türk Ocağı Nizamname-i Esas ve Dâhiliyesi*. (1328). İstanbul.
- Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, (1340) .
- Türk Ocakları Yasası*. (1340). Ankara: Yeni Gün Matbaası.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu-Batı Dergisi*, (23), 131-154.
- Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye’de Çağdaş Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, E. (2014). Türkiye’de Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Türkçülüğün Keşfi ve Ulus-Devletleşme Sürecinde Türk Kimliği. *JASSS*, (28), 73-95.